

УДК 364.652:316.362(477)

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ НА СТАБІЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Г. Є. Вінчовська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна,
v_galochka@mail.ru*

У статті проаналізовано стан українських сімей в умовах криз, які є постійними супутниками людського життя. Розглянуто значення сім'ї в соціальній та економічній структурах суспільства, як осередку відтворення населення.

Ключові слова: сім'я в умовах соціальної кризи, функції сім'ї, соціальні проблеми.

Фундаментальне значення сім'ї здавна полягало у її посередницькій функції, яка з'єднувала окрему людину із соціальною структурою суспільства. Так тривало аж до ХХ ст. Однак поступове відособлення, диференціація і спеціалізація діяльності соціальних інститутів започаткували процес послаблення посередницької ролі сім'ї, звуження кола її функцій. Це було зумовлено частковою співучастю у реалізації сімейних функцій, "перехопленням" їх іншими соціальними інститутами, переміщенням за межі сім'ї важливих видів діяльності, які традиційно їй належали. Так, сім'я перестала бути виробничим осередком, члени сім'ї часто харчуються за межами дому, все частіше вдаються до сфери послуг тощо, значну відповідальність за виховання дітей взяла на себе школа.

Пом'якшилося ставлення до дошлюбних і позашлюбних стосунків, спростилася процедура розлучення. В індивідуальних уявленнях про сім'ю починає переважати орієнтація на сексуальне партнерство, товаришування, на домашню кооперацію. Бажання стати матір'ю (батьком) відійшло на задній план, а народження однієї дитини стало даниною одруженню, побутовому конформізму. Одночасно розростаються позасімейні орієнтації, розширюються можливості для мінімізації кількості дітей у сім'ї аж до бездітності.

Послаблення почуття сімейного обов'язку в усіх членів сім'ї — у батьків перед дітьми, молодших перед старшими, у подружжя одне перед одним стає одним із чинників сімейної дезорганізації. Зникають форми власне сімейного життя, його способу. Сім'я сприймається як зосередження безлічі справ, які вимагають сил, часу, емоційних витрат. Все частіше це призводить до її розпаду або формування неповної сім'ї з одним із батьків.

У межах соціологічного дискурсу щодо інституту сім'ї все частіше дослідники аналізують кохання як чинник інституціоналізації чи деінституціоналізації сім'ї. Часто

люди, досягнувши взаємності у коханні, вступивши у шлюб, заспокоюються, гадаючи, що мають те, до чого прагнули. Але людина не може володіти коханням, як річчю. Із цього випливає цілком практичний висновок: після одруження людина повинна турбуватись про те, щоб залишатися привабливою в очах свого партнера. Це можна зробити передусім шляхом самооновлення і самозбагачення. З іншого боку, у разі втрати кохання не обов'язково ставити під сумнів правомірність шлюбу. Можливо, треба відмовитися від ілюзії довічного кохання, реалістичніше оцінити життя. Раціональний шлюб, тобто такий, що передбачає певну вигоду, має певну інструментальну спрямованість за різних часів набував різних форм: політичних, династичних, економічних, психологічних, сексуальних тощо. Наприклад, одруживши сина чи дочку, батьки нерідко позбувались витрат на їхнє утримання, чи, навпаки, мали можливість отримати придане, прийняти у сім'ю ще одну пару робочих рук. Зять чи невістка могли також бути гарантією щодо забезпеченої старості батьків [1].

Тепер чимало шлюбів укладаються також з економічних міркувань: двоє багатих людей бажають об'єднати свою власність чи хтось один хоче отримати доступ до грошей іншого. Господарську причину часто мають шлюби літніх людей, адже разом вести господарство легше. Про певні матеріальні підстави можна говорити і тоді, коли шлюб пов'язується із можливим позитивним впливом шлюбного партнера на професійну, службову кар'єру. Деякі сучасні шлюби мотивуються психологічним комфортом: задовольнити свою потребу, турбуватись про когось і відповідно відчувати турботу про себе або позбавити себе самотності. Тому однозначної негативної або позитивної відповіді щодо раціонального шлюбу бути не може, кожна людина сама вирішує, як їй вчиняти. Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини можуть мати постійні зміни на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому зазвичай жодна сім'я не обходиться без конфліктів.

Причини виникнення конфліктів можуть бути різними: на основі незадоволеної потреби у визнанні значимості власного "Я", посягання на почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення; незадоволення сексуальних потреб одного або обох партнерів; відсутність позитивних емоцій; психологічне відчуження чоловіка і дружини; пристрасть чоловіка, дружини чи обох до алкогольних напоїв, азартних ігор чи інших захоплень, які породжують марнотратство; розбіжності фінансового характеру, надмірні потреби одного із подружжя; через домашній благоустрій, розподіл праці в сім'ї, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми; різні інтереси, смаки щодо проведення вільного часу тощо. Конфлікти ще не свідчать про неблагополучність сім'ї. Часто вони сприяють порозумінню подружжя. Серйозні проблеми виникають тоді, коли конфлікти набувають затяжного, хронічного характеру і мають негативні наслідки для членів сім'ї. Тому нераціональною є установка на уникнення конфліктів узагалі і шкідливою є їхня недооцінка. Стійкі й невіршені конфлікти зумовлюють постійне напруження в сім'ї, яке може спричинити її дезорганізацію та розпад.

Конфлікти і напруження можуть виникати не тільки між чоловіком і дружиною, а й між батьками і дітьми. Часто спричиняє їхня вікова різниця, відмінність характерів,

що утруднює взаєморозуміння. Причина непорозумінь частіше лежить у площині цінностей, стандартів поведінки, адже діти виростають в умовах, відмінних від тих, у яких виховувалися їхні батьки. Тому конфлікти батьків і дітей серйозніші, ніж ускладнення між подружжям. Нерідко батьки схильні трактувати своє ставлення до дітей так, ніби існує якийсь договір між ними та їхньою дитиною. При цьому забувають, що діти з'явилися на світ внаслідок односторонніх дій батьків, і тому їхні обов'язки теж односторонні.

Характерним проявом кризи сучасної сім'ї є висока розлучуваність шлюбних пар. Соціальні наслідки цього негативні: більша частина розлучених чоловіків і жінок тривалий час не мають загалом змоги чи бажання вступити у повторний шлюб, а чимало розлучених жінок, які мають дітей, зовсім не вступають у шлюб; можливості дітонародження розлучених жінок залишаються нереалізованими, що негативно впливає на процеси відтворення населення; збільшується кількість неповних сімей, у яких дитину виховує один із батьків. Обставини, які призводять до розлучення, спричиняють нервові розлади, захворювання як у батьків, так і в дітей; складною соціально-психологічною проблемою стає самотність [2].

Сучасний етап розвитку західного суспільства приніс революцію в сімейному житті, яка не лише докорінно змінила сім'ю і родинні стосунки, а й, на думку багатьох дослідників, поставила під сумнів саме існування сім'ї. Це зумовлене цілою низкою обставин економічного і культурного характеру. Соціологи називають серед них: зростання економічної незалежності жінок та їхнє активне включення в трудову діяльність (а це викликає прагнення жінок до більшої самостійності, перегляду традиційної структури родинних взаємин, до змін традиційних функцій сім'ї, рівноправ'я з чоловіками у прийнятті рішень, у контролі над видатками та майном сім'ї тощо; утворення двох центрів життя – праці й дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності, в межах однієї сім'ї); еволюція поглядів на сексуальну мораль (або сексуальна революція з послабленням соціального контролю, збереженням секретності позашлюбних зв'язків, зміною загального ставлення суспільства до сексуальної поведінки з пом'якшенням традиційних уявлень про дозволене і недозволене тощо); винахід надійних контрацептивних засобів.

Ці та інші причини викликали появу різного роду тенденцій розвитку сучасної сім'ї, які нині широко поширені і в розвинених західних, і посткомуністичних країнах. До них належать: зростання розлучень (абсолютне і відносне); зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом; зменшення середньої тривалості шлюбу; пізніший час вступу в шлюб; спільне життя подружніх пар без оформлення шлюбу; зменшення сім'ї і народжуваності дітей з наступним постарінням населення та навіть його депопуляцією; збільшення кількості одиноких людей, які не беруть шлюбу; зменшення кількості повторних шлюбів тощо.

Ці тенденції властиві і для розвитку сучасної сім'ї в Україні. Однак в Україні специфіка сімейних взаємин полягає в тому, що вони надзвичайно тісно пов'язані із загальним кризовим станом українського суспільства і, насамперед, з низкою матеріальних проблем, суть яких можна висловити дуже коротко: боротьба родин за виживання в кризовому соціумі. Розглянемо основні індикатори становища сімей в Україні, розпочавши з демографічних аспектів їхнього існування.

Передусім зазначимо, що розвиток сімейно-шлюбних процесів у сучасній Україні відбувається в дуже складній соціодемографічній ситуації, для якої характерне явище депопуляції населення. Це поняття означає зменшення населення країни внаслідок перевищення кількості померлих осіб над кількістю народжених.

Загалом становище в молодіжному середовищі сьогодні стикається із значними проблемами практично в усіх сферах життєдіяльності. Збільшення питомої ваги такої молоді створює помітну загрозу стабільності суспільства. Усунення держави від вирішення багатьох питань, які виникають у процесі соціалізації молоді, викликає відчуження значної частини підростаючих поколінь від державності. Видається необхідним вироблення і практична реалізація комплексу заходів, спрямованих на пом'якшення соціальної диференціації усіх прошарків молоді до єдиного соціуму.

Сьогодні шлюб все більше втрачає ореол релігійного таїнства. Релігійні переконання ще не зовсім пішли в минуле, та вільне від релігійних заборон відношення до шлюбу і розлучення поступово стає панівним. Урбанізація також впливає на збільшення розлучень. Вплив суспільної думки на поведінку подружжя у місті слабне і підштовхує до розлучення.

Усі ці процеси суттєво ускладнюють повноцінний розвиток сім'ї, створення подружніх пар. В Україні дедалі поширенішими стають такі тенденції як зменшення кількості шлюбів та збільшення кількості розлучень. Конкретно прояв цієї тенденції можна побачити в даних Держкомстату України: на 2002 р. на кожні 100 шлюбів припадало 53 розлучення. А ще 1991 року Україна посідала перше місце в Європі за рівнем шлюбності.

Протягом 11 місяців 2009 року в Україні було розірвано 134 226 шлюбів, і це найнижчий показник за останнє десятиріччя. Так, порівняно з аналогічним періодом 2008 року, коли було розірвано 166 155 шлюбів, кількість розлучень поточного року зменшилася на 20%. Триває також тенденція до значного перевищення кількості зареєстрованих шлюбів над кількістю розлучень. Попри те, що у 2009 році, порівняно з аналогічним періодом 2008 року, спостерігається зменшення реєстрації шлюбів на 1,47%, кількість одружень перевищує кількість зареєстрованих розлучень на 56%. Найнижчі показники розлучуваності зафіксовані на Закарпатті. Так, з початку 2009 року на Закарпатті на кожні 4 шлюби припадало лише одне розлучення. Три шлюби до одне розлучення були зареєстровані у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях та у Києві. У решті регіонів з початку 2009 року на кожні два шлюби припадало приблизно одне розлучення [8].

Також збільшилися показники народження дітей. Однак народження і виховання дітей – справа дуже відповідальна, і вимагає від молодих батьків максимальної самовіддачі. Так, народження первістка є не тільки радістю, але і причиною кризи сімейних відносин, бо змінюються відносини між подружжям. [10].

Слово криза від грецького *krisis* – це порізнювальна сила, відокремлення, вибір, спір, перевага, суд, незгода судження, роз'яснення тощо. Це ситуація емоційного та розумового стресу, що вимагає зміни перспектив протягом короткого часу. Заглиблюючись у суть кризи, можна виявити кілька її характерних рис. Криза може бути: позитивним досвідом, що відкриває нові горизонти, проте, якщо вона погано розв'язана, то впливає негативно

на людину; досвід, через який проходить кожна людина (вразливість кризи та вміння впоратись); досвідом пов'язаним із світом цінностей, світом людських рішень [6]. В контексті дослідження інституту сім'ї кризу можна описати, як перехідний ритуал від існуючого до нової чи іншої особливості взаємодії між членами сім'ї та оточуючим сім'ю соціальним і матеріальним світом.

У період кризи цінність сім'ї збільшується, бо на коханок немає грошей, а на задоволення – часу, потрібно шукати додаткові шляхи здобування грошей, і тому людина починає шукати підтримки у сім'ї. Криза – є перевіркою сім'ї на міцність. В умовах перехідного періоду ринкова трансформація економіки посилює значення сім'ї в соціальній та економічній структурах суспільства і як осередку відтворення населення. За таких обставин організована на засадах гендерного підходу сімейна політика стає одним із визначальних напрямів соціальної політики, який передбачає посилення демографічної спрямованості останньої. Треба також зважити і на те, що антикризові заходи сімейної політики здійснюються зазвичай у формі соціального захисту населення. Тому з реалізацією сімейної політики як одним із головних засобів протидії демографічній кризі пов'язані надії на підвищення ефективності впливу на демографічні та соціальні процеси в Україні. Реалізація цих та інших заходів дасть змогу не лише поліпшити становище різних категорій сімей та забезпечити їхню соціальну підтримку, а й сприятиме якнайширшому розкриттю потенціалу української родини щодо виховання молодого покоління [5].

Соціологічні дослідження свідчать, що розлучення часто не вирішує проблем, а навпаки, породжує нові. Індивідові доводиться реорганізувати міжособистісні стосунки, встановлювати їх з новим партнером; переживати почуття болю, провини за те, що сталося; переглядати особисті звички, смаки, пов'язані із зруйнованим шлюбом; змінювати взаємини з друзями, знайомими, які були в добрих стосунках з обома членами подружжя; долати, пов'язані з необхідністю заробляти собі на життя і самостійно себе забезпечувати; налагоджувати взаємини з дітьми тощо. Розлучення є одним із найсильніших потрясінь у житті дорослої людини.

Отже, для оптимізації шлюбно-сімейних відносин суспільству необхідно вирішувати низку соціальних питань. Але багато залежить і від індивіда. Соціологи вважають, що стабільність шлюбу, сім'ї значною мірою залежить від волі людини до досягнення щастя, успіху в шлюбі, вироблення особистісної установки на терпимість до партнера, членів сім'ї. Важливу роль відіграє організація взаємодії у сім'ї, заснована на врахуванні реальних можливостей членів сім'ї. Вагомим чинником зміцнення шлюбних взаємин є спільна, значима для обох діяльність [9].

1. *Захарченко В. Г.* Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя / В. Г. Захарченко // Український соціум. – К., 2004. – № 1. – С. 36–48.
2. *Здравомыслова О.М.* Семья й общество: гендерное измерение трансформации / О. М. Здравомыслова. – М., 2003. – 152 с.
3. *Пономарев А.П.* Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине / А. П. Пономарев. – К., 1997. – 317 с.

4. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / Е. Рудинеско. – К. : Ніка Центр, 2004 – 232с.
5. Чечот Д. М. Социология брака и раз вода / Д. М. Чечот. – Ленинград, 2004. – 320 с.
6. Яциняк О. Світ людських криз / О. Яциняк, З. Плужек. – К., 2000. – 240 с.
7. Криза зміцнює сім'ю - цей рік може стати рекордно низьким за кількістю розлучень. – Режим доступу до сайту: http://www.aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=8675.
8. Соціальні фактори кризи сучасної сім'ї та проблеми оптимізації шлюбно-сімейних відносин. – Режим доступу до сайту: <http://christsocio.info/content/view/441/102/>
9. Первісток - причина сімейного кризи? – Режим доступу до сайту: <http://itstechnology.ru/page/pervistok-prichina-simejnogo-krizi/>
10. Як впливає криза на сімейні стосунки. – Режим доступу до сайту: <http://h.ua/story/188081/>

SOCIAL CRISIS INFLUENCE ON THE STABILITY OF THE SOCIAL INSTITUTION OF FAMILY IN CONTEMPORARY UKRAINE

H. Y. Vinchkovska

*Ivan Franko University of L'viv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
v_galochka@mail.ru*

The article analyzes the state of Ukrainian families in crises, which are constant companions of human life. The value of family in social and economic structures of society as the population reproduction institution is considered.

Key words: family in crisis society, social functions of family, social problems.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО КРИЗИСА НА СТАБИЛЬНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Г. Е. Винчковская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
ул. Университетская 1, г. Львов, 79000, Украина,
v_galochka@mail.ru*

В статье проанализировано состояние украинских семей в условиях кризиса. Рассматривается значение семьи в социальной и экономической структуре общества, а также изменяющиеся модели репродуктивного поведения.

Ключевые слова: семья в условиях социального кризиса, функции семьи, социальные проблемы.

*Стаття надіслана до редколегії 10.05.2010
Прийнята до руки 25.06.2010*